

kanununda, aforozu gerektiren suçlardan bazıları şu şekilde tesbit edilmiştir: İmandan dönmek; sapık bir mezhebe mensup olmak veya dalâlete sapmak (md. 1364); papaya saldırıda bulunmak (md. 1370); kutsal eşyayı saygınlığına yaraşmayan yerlere atmak yahut bulunması gereken yerden başka bir yere nakletmek veya gizlemek; bu davranışları kutsal şeyleri tahkir etme gayesiyle yapmak (md. 1367); günah çikaran kimsenin doğrudan doğruya dinî nitelikteki sırrı ifşa etmesi (md. 1378); çocuk düşürme suçuna yardımcı olmak (md. 1398) (bk. *Code de Droit Canonique*, s. 237-242). Aforoz, en ağır şekliyle de olsa, kiliseden tamamıyla atılmak demek değildir. Bu cezaya çarptırılan kimse esas itibarıyla yine kilisenin üyesidir. Ancak Evharistiya âyini ve diğer dinî âyin ve merasimlere katılmaktan, kilise üyesi olmanın sağladığı faydalardan mahrum bırakılır. Bundan dolayı aforoz edilen kimse günahını kabul edip pişmanlık gösterirse affedilir ve tekrar eski haklarına kavuşur. Ortodoks ve Ermeni kiliselerinde de aforoz cezası vardır. Protestanlık'ta, Katolikler'deki kadar ağır olmasa da, dinî bir disiplin vasıtası olarak bu ceza özellikle Kalvinci kiliselerde mevcuttur. Evharistiya âyiniinden atılma, günah çıkarma hakkının belli bir süre kaldırılması, kilise kütüğünden silinme ve Protestan mezarlığına gömülmeme aforoz cezasının sonuçlarıdır.

Aforoz cezası, Hıristiyanlığın ilk zamanlarından başlayarak dinî akideden sapanlar ile büyük günah işleyenlere verilmiş, bilhassa Ortaçağ'da papaların ve piskoposların elinde siyasî otoriteye karşı bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Hıristiyan mezheplerin birbirlerini aforoz etmelerine de rastlanmıştır. Katolik kilisesi 15 Temmuz 1054'te Ortodoks kilisesini aforoz etmiş (bk. Olivier Clément, s. 12) ve bu aforoz 7 Aralık 1965 tarihine kadar devam etmiştir.

İslâm cemiyetinde, kilisenin fonksiyonunu icra eden bir kurum ve buna bağlı olarak ruhanîler veya din adamları sınıfı bulunmadığı gibi aforozu benzer bir uygulamanın varlığı da söz konusu değildir. İslâmiyet'te, işlenen suç hangi türden olursa olsun, mahkemelerden başka suçluya ceza verme yetkisine sahip bir zümre yoktur. İslâm hukukunda belirlenen cezalar arasında bir müslümanı dinî görev ve ibadetlerinden mahrum bırakma veya toplumdan tecrit etme gibi bir ceza da bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Olivier Clément, *L'Eglise Orthodoxe*, Paris 1965, s. 12; *Code de Droit Canonique* (trc. Jean Passicos v.dğr.), Paris 1984, s. 237-242; *DTC*, V, 1734-1744; *NDB*, s. 262-263; *IDB*, II, 183-185; *EF*, II, 112-119; *EBr.*, VIII, 949; *ERE*, IV, 715-723.

M. SÜREYYA ŞAHİN

AFRASIYAB

(bk. EFRASIYAB).

AFRİKA

Yeryüzünün Asya'dan sonra ikinci büyük kıtası.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. DİN

İlk defa Kartaca savaşları sırasında Romalılar tarafından kullanılan *Africa* adı, Romalılar'ın Tunus'un yerlilerine verdikleri *Afer* veya *Afri* adından türetilmiştir ve "Afriler'in ülkesi" anlamına gelmektedir. Başlangıçta yalnız Tunus için kullanılan Afrika adı, daha sonra Mısır'ın batısındaki diğer kıyı ülkelerinin tamamı için kullanılmış, nihayet bütün kıtaya teşmil edilmiştir. Araplar'ın Berberistan'ın doğu ve Tunus'un güney kısmına verdikleri İfrıkyeye adı ise Latin menşeli Afrika kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA.

1. Coğrafi Konum. Afrika, Eski Dünya denilen karalar topluluğunun güneybatı parçasını oluşturur. Doğuda Kızıldeniz ile Asya'dan, kuzeyde Akdeniz ile Avrupa'dan ayrılır. Batısında bulunan Atlas Okyanusu'nun ötesinde (3000 km. kadar uzaklıkta) ise Güney Amerika kıtası yer alır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 30.328.000 km² (Avrupa'nın üç misli), nüfusu ise 550 milyon civarındadır.

En kuzey noktası 37° 21' kuzey enleminde Beyaz Burun (Ras ben Sekka) ile en güney noktası 34° 51' güney enleminde İğne Burnu (Cape Agulhas) arasındaki mesafe yaklaşık 8.000 km.; en doğu noktası 51° 25' doğu boylamında Hafun Burnu (Ras Hafun) ile en batı noktası 17° 32' batı boylamında Yeşil Burun (Pointe des Almadies) arasındaki mesafe ise yaklaşık 7400 kilometredir. Ekvator her ne kadar kıtanın hemen ortasından geçerse de topraklarının yaklaşık 2/3'ü ekvatorun kuzeyin-

de ve 4/5'i tropikal kuşakta yer alır. Ekvator boyunca genişliği kıtanın kuzey bölümündeki doğu-batı genişliğinin yarısından azdır ve güneye gittikçe daha da daralır. Afrika, genel çizgileri ile bir plato görünümündedir ve zaman zaman denizin istilasına uğramış bulunan daha alçak kuzey kısmı bir yana bırakılırsa, "Prekambriyen devir"den beri olduğu gibi kalmıştır. Bu devre ait temel arazi daha çok metamorfik bir özellik gösterir ve içerisinde çeşitli devirlerin granit intrüzyonlarına ve temel üzerinde, çoğunun denizle ilgisi bulunmayan tortul tabakalara rastlanır. Afrika'nın yapı bakımından Güney Amerika, Hindistan, Avustralya ve Güney Kutup kıtası ile benzerlik göstermesi, ilim adamlarını, eskiden mevcut büyük bir kıtanın (Gondwana) sonradan denizlerle ayrılmış bir parçası olduğu düşüncesine sevk etmiştir; Arabistan yarımadası da yapı bakımından Afrika'nın parçası kabul edilmiştir.

Afrika'nın yeryüzü şekillerinde jeolojik yapının etkisi açık olarak görülür. Esas itibarıyla eski kayalardan ibaret bir blok olan Afrika kıtasının sadece kuzeybatı kenarında ve güney ucunda genç kıvrım dağları bulunur. Kuzeydeki Tunus, Cezayir ve Fas topraklarında birkaç sıra halinde uzanan Atlas dağlarıdır. Bu dağlar, Avrupa'daki Alp dağları sisteminin, İtalya'dan gelip Cebelitârk boğazının ötesinde İspanya üzerinden tekrar Avrupa'ya dönen bir parçası olarak kabul edilirler. Kuzeyde kıyı boyunca uzanan Tel Atlasları ile daha yüksek yapıları Büyük Sahra Atlasları olmak üzere iki sıradan oluşan bu dağların arasında Şot platoları uzanır. Genç kıvrım dağlarından güneyde bulunanlar ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nin güney kıyısı boyunca uzanan Kap dağları kuşağıdır. Atlas ve Kap kıvrım kuşakları dışında kalan büyük Afrika kitlesi, yeryüzü şekilleri bakımından farklı iki kısımdan oluşur. Bunlardan biri, Kongo nehri ağzı ile Aden körfezi arasındaki hattın kuzeyinde kalan alçak Afrika, diğeri de bu hattın güneyinde kalan yüksek Afrika'dır. Alçak Afrika'da yükseklikler çoğunlukla 150-300 m. arasında değişir ve 1000 metrenin üzerinde bulunanlar az yer kaplar. Bu hattın güneyinde ise sahanın büyük bir kısmı 300 metrenin üzerinde olup çok yerde yükseklik 1200 metreyi geçer. Alçak Afrika ile yüksek Afrika arasındaki farklılık ekonomik gelişmede Avrupalılar'ın yerleşmesinde ve si-

yası durumunda da görülür. Sıcaklık şartlarını değiştiren yükselti, tropikal kuşakta iklimi daha müsait hale getirir. Etiyopya'da ise yükseklikler 4500 metreye kadar ulaşır.

Afrika'nın yapı bakımından başka bir özelliği de jeolojinin geç devirlerinde arazinin kırılmalara mâruz kalmış olmasıdır. Bu kırılmalar "graben" ve "horst" şeklindeki dağların meydana gelmesine sebep olmuş, zayıf noktalardan püsküren lavlarla da platolar ve tepeler teşekkül etmiştir (Sudan'da Dârfür 3090 m., Kamerun'da Kamerun dağı 4070 m. gibi). Doğu Afrika graben sistemi, Kızıldeniz ve Etiyopya üzerinden Mozambik'e kadar uzanır. Başlıcaları Turkana (Rudolf), Victoria, Mobuto Sese Seku (Albert), Rutzanize (Edward), Kivu, Tanganika ve Nyasa (Malawi) olan doğu Afrika'nın gölleri, bu çöküntü alanları içerisinde yer alır. Kuzeybatı Afrika'da, Şot platolarındaki tuzlu göl ve bataklıklarla Batı Merkezî Afrika'daki Çad gölü bu gruptan sayılmazlar.

Kıtanın yaklaşık üçte bir kısmının dışarıya akışı yoktur. Dışa akışı olmayan kapalı havzaların en büyüğü Çad havzasıdır. Sahil kuşaklarındaki küçük akarsular bir yana bırakılırsa, Afrika kıtasında sekiz büyük nehir havzası vardır. Bunlardan en geniş olanı Zaire (Kongo) havzası (3.690.000 km², nehrin uzunluğu 4667 km.), ikincisi ise Nil havzasıdır (2.875.000 km², nehrin uzunluğu 6995 km.). Diğerleri, büyüklük sırasıyla Zambezi, Oranj, Limpopo, Volta, Senegal ve Ubangi-Şari'dir. Afrika nehirleri, içeriden sahile doğru dağları yararak geçerken hızlı akarlar ve çağlayanlar meydana getirirler.

2. İklim ve Bitki Örtüsü. Ekvatorun her iki tarafına yayılan, kuzeyde 35 derece paraleline yaklaşan, güneyde 37 derece paralelini geçen Afrika kıtasında, tropikal ve subtropikal iklim kuşakları geniş yer tutar. İliman iklimler kuzeybatıda Akdeniz kıyılarında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin güneybatı bölgelerinde ve iç kısımda büyük plato sahasının yüksek yamaçlarında görülür. Kıtada yer alan iklim türleri şunlardır: Ekvatorial İklim. Bol konveksiyon yağışları vardır. Mevsim farkı bulunmaz ve yıllık ortalama sıcaklık 27 derece civarında olup yıllık sıcaklık farkı çok azdır. Tropikal İklimler. Yıllık ortalama yağış miktarı 750-1500 mm. arasında değişir. Eş yağış çizgisi 750 mm. olarak kabul edilirse yayılış alanları, kuzeyde 12-14 ve gü-

neyde 16 derece enlemlerine rastlar. Çöl İklimleri. Kuzeyde Büyük Sahra, güneyde ise daha küçük sahali olan Kalahari ve Namib çöllerinde görülür. Yaz sıcaklıkları 43 dereceyi geçebilir, kış mevsiminde gündüz sıcaklığı 16 derece kadardır, havanın kuru olduğu zamanlarda yer çok çabuk soğur. Akdeniz İklimi. Kuzeyde Fas'tan başlamak üzere Tunus'a kadar uzanan sahada ve güneyde Kap'ta görülür. Kışın yağışlı, yazın kuraktır. Yıllık yağış miktarı 400-800 mm. arasında değişir; en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 10 derecenin üzerindedir. Nemli Subtropikal İklim. Mozambik'in güneydoğusunda ve bunun devamı olarak Güney Afrika Cumhuriyeti'nin dar sahil şeridinde hüküm sürer. Yazlar sıcak ve nemli, kışlar yağışlıdır; yağmurlar kasımdan nisana kadar devam eder. İliman Plato İklimi. 1000-2000 m. yükseklik gösteren çayırılık plato sahalarında görülür. Yazları sıcak ve yağışlı olup çoğunlukla konveksiyon yağışları görülür. Ortalama yıllık yağış miktarı 500-1000 mm. arasında değişir. Kışlar serin ve kuraktır. Yüksek Saha İklimleri. Doğu Afrika'da yüksekliğin 1800 metreyi geçtiği küçük sahalarda, özellikle Ruwenzori, Kilimancaro, Kenya ve Elgon dağlarının yamaçlarında hüküm sürer. Geniş Etiyopya platosu da 2400 metrenin üzerindeki zirveler hariç bu iklim özelliğini taşımaktadır. Genel olarak 2400 m. yüksekliğindeki platoda kurulmuş bulunan Etiyopya'nın başşehri Adisaba'ba'da yıllık ortalama yağış miktarı 1250 milimetredir. Yağışlar çoğunlukla hazirandan eylüle kadar süren zaman içerisinde. Güney yarım küresinde Lesotho'da da bu iklim özelliklerine rastlanır. Yüksek dağ yamaçları serin, sisli ve nemli olup kışın karla kaplıdır.

Bitki örtüsünün yayılışı iklim kuşaklarına uyar. Zaire (Kongo) havzasında ekvatorial yağmur ormanları geniş yer kaplar. Çok çeşitli bitkilerden oluşan ve devamlı yeşil, balta girmemiş ormanlar Gine körfezinin kuzey sahili boyunca batıya doğru bir kuşak halinde uzanırlar. Ekvator ormanlarının kuzey ve güneyinde, kurak mevsimde yapraklarını döken çok seyrek ağaçlarla bunların arasında boyları birkaç metreyi bulan otlardan oluşan savanlar bulunur. Kurak devrenin uzun olduğu yerlerde stepler hâkimdir. Buralarda otlar daha cılızdır ve sert yapraklı ağaçlara da rastlanır. Özellikle Doğu Afrika ve Zambezi yüksek sahalarda Angola'nın he-

men her yerinde ve Güney Afrika'da Kalahari'ye kadar uzanan bölgede stepler görülür. Çöl iklimi sahalarda taban sularının satha yakın olduğu yerlerde deve dikenleri ile geven türünden bitkilere ve vahalara rastlanır. Tropikal iklimin sert yapraklı ağaçları, mantar meşesi, defne ve zeytinlerle birlikte maki bitki toplulukları Atlas ülkelerinin kışın yağış alan bölgelerinde bulunmaktadır. Daha serin olan yüksekliklerde sert yaprakların yerini geniş yapraklı, iğne yapraklı veya karışık ormanlar alır. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Güneybatı Kap'ta sert yapraklı bitkiler, başka bir deyimle Akdeniz iklimine has bitki toplulukları görülür.

3. Nüfus. Afrika nüfusu oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum çok sayıda kavmin ve bunların konuştukları dillerin birbirine karışmış olmasından ileri gelmektedir. Son yüzyıllarda Büyük Sahra'nın güneyindeki bölgelere sömürgeci beyazlar gelmiş olmakla beraber Afrika'nın esas nüfusunu çeşitli yerli kabileler teşkil eder. Zaire havzasının kuzeyinden itibaren güneye doğru Zambezi nehrinin ötesine kadar uzanan geniş sahalarda Bantu denilen yerli halk yaşar. Zaire havzasında, Bantular arasına serpilmiş olarak Pigmeler'e de rastlanır. Gine körfezinin kuzeyinden Etiyopya'ya doğru uzanan sahada Sudan zencileri, daha kuzeydeki geniş alanlarda ise Araplar, Berberiler ve Tuaregler yaşar. Doğu Afrika'da Habeşler çoğunluktadır. Bunların dışında, her birinin nüfusu milyonla ifade edilen çeşitli devletler kurmuş büyük müslüman kabileler de bulunmaktadır. Çoğu Batı Afrika'da olan bu kabilelerin başlıcaları Merde, İbo, Yoruba, Futa Calon, Fülânî ve Mandingo'dur.

Nüfusu yaklaşık 550 milyon civarında olan Afrika'da nüfus dağılımı ekonomik, sosyal ve siyasî faktörlerle yakından ilgilidir. Büyük Sahra, Namib ve Kalahari çölleriyle boynuz şeklindeki Doğu Afrika çıkıntısında, çöl şartlarından dolayı nüfus çok seyrek. Drakensberg, Ruwenzori ve Atlas dağları gibi yüksek yerlerde de az insan yaşar. Buna karşılık Kilimancaro ve Kamerun dağı gibi ekvatorial ve tropikal kuşak dağlarının aşağı yamaçlarında daha fazla insana rastlanır. Diğer yerlerde ise nüfus dağılışı çok düzensizdir. Bugün Afrika'daki bağımsız devletlerin sayısı elliden fazladır.

AFRİKA'DAKİ BAĞIMSIZ DEVLETLER

Devletin Adı	Bağımsızlık Tarihi	Başşehir	Yüzölçümü km ²	Nüfusu	Müslüman Oranı %
Angola	11.09.1975	Luanda	1.246.700	8.573.493 (1985)	----
Benin	1.08.1960	Porto Novo	112.622	3.932.000 (1985)	20
Botswana	30.09.1966	Gaborone	582.000	1.131.000 (1986)	1'den az
Burkina Faso	5.08.1960	Uagadugu (Ouagadougou)	274.200	5.683.203 (1985)	35
Burundi	1.07.1962	Bujumbura	27.834	4.718.000 (1985)	2,5
Cezayir	3.07.1962	Cezayir	2.381.741	21.720.000 (1985)	99
Cibuti	27.06.1977	Cibuti	23.200	456.000 (1986)	99
Çad	11.08.1966	N'camena	1.284.200	5.061.000 (1985)	50
Ekvator Ginesi	12.10.1968	Malabo	28.051	300.000 (1983)	1'den az
Etiyopya	1941'de yeniden	Adisababa	1.251.282	43.350.000 (1983)	50
Fas	18.11.1956	Rabat	458.730	21.940.000 (1985)	99
Fildişi Sahili	7.08.1960	Abican	322.462	9.742.900 (1984)	31
Gabon	17.08.1960	Libreville	267.000	1.151.000 (1985)	3
Gambia	18.02.1965	Banjul	11.295	659.886 (1983)	90
Gana	6.03.1957	Akra	238.537	12.200.000 (1984)	20
Gine	2.10.1958	Konakri (Konakry)	245.857	6.075.000 (1985)	95
Gine Bissau	10.09.1974	Bissau	36.125	890.000 (1985)	40
Güney Afrika Cumhuriyeti	1910	Pretoria	1.221.037	30.200.000 (1983)	1,5
Kamerun	1.01.1960	Yaunde	475.442	9.540.000 (1985)	25
Kenya	12.12.1960	Nairobi	580.367	20.333.000 (1985)	7,5
Komor Adaları	1.10.1978	Moroni	2236	395.000 (1985)	95
Kongo	15.08.1960	Brazavil (Brazzaville)	342.000	1.912.429 (1985)	2
Lesotho	4.10.1966	Maseru	30.355	1.528.000 (1985)	1'den az
Liberya	26.07.1847	Monrovia	97.754	2.109.000 (1984)	30
Libya	24.12.1951	Trablus	1.759.540	3.624.000 (1984)	99
Madagaskar	26.06.1960	Antananarivo	587.041	9.985.000 (1985)	5
Malawi	6.07.1964	Lilongwe	118.484	7.279.925 (1986)	18
Mali	22.09.1960	Bamako	1.240.000	8.206.000 (1985)	75
Mısır	28.02.1922	Kahire	997.667	49.600.000 (1986)	90
Moritanya	28.11.1960	Nuakşot (Nouakchott)	1.030.700	1.419.939 (1985)	99
Moritus	12.03.1968	Port Louis	2040	1.034.255 (1985)	17
Mozambik	26.06.1975	Maputo	799.380	13.426.604 (1984)	18
Namibya	31.12.1978	Windhoek	824.269	1.200.000 (1986)	----
Nijer	3.08.1960	Niamey	1.267.000	6.000.000 (1985)	85
Nijerya	1.10.1960	Lagos	923.768	95.198.000 (1985)	45
Orta Afrika Cumhuriyeti	13.08.1960	Bangui	622.984	2.608.000 (1985)	7
Reunion (Fransa'ya bağlı)		Sen Dönis (Saint Denis)	2510	537.000 (1985)	2,5
Ruanda	1.07.1962	Kigali	26.338	5.757.000 (1983)	5
Sao Tome ve Principe	12.07.1975	Sao Tome	964	108.000 (1985)	----
Senegal	22.08.1960	Dakar	196.192	6.397.000 (1984)	90
Sierra Leone	27.04.1961	Freetown	71.740	3.517.530 (1985)	55
Sejšeller	29.06.1976	Victoria	454	65.244 (1984)	1'den az
Somali	1.07.1960	Mogadişu	637.657	4.653.000 (1985)	99,5
Sudan	1.01.1956	Hartum	2.505.813	20.504.000 (1983)	70
Swaziland	6.09.1968	Mbabane	17.363	706.137 (1986)	1'den az
Tanzanya	9.12.1961	Dârüsselâm	945.087	21.733.000 (1985)	40
Togo	27.04.1960	Lomé	56.000	2.810.000 (1985)	15
Tunus	20.03.1956	Tunus	163.610	7.261.000 (1985)	99
Uganda	9.10.1962	Kampala	241.139	15.140.000 (1985)	8
Yeşilburun Adaları	5.07.1975	Praia	4033	326.000 (1985)	----
Zaire	30.07.1960	Kinşasa (Kinshasa)	2.344.885	30.363.000 (1985)	2
Zambiya	24.10.1964	Lusaka	752.614	6.242.000 (1983)	2
Zimbabve	18.04.1980	Solzburgi (Salisbury)	390.245	8.174.892 (1985)	1'den az

KAYNAKLAR :

Muslim Peoples: A World Ethnographic survey (ed. Richard V. Weekes), Wespport 1984, s. 882-911; *A Map of the Muslims in the World* (ed. Raymond Delval), Leiden 1984, s. 13-14; M. Ali Kettâni, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 163-165; P. Balta, *L'Islam dans le Monde*, Paris 1986, s. 343-353; *Africa South of the Sahara 1988*, London 1987; *The Middle East and North Africa 1988*, London 1987; "L'Islam dans le monde", *Tribune Immigrée*, sy. 21, Bruxelles 1986-87, s. 51-57.

NOT: Tabloda gösterilen "müslümanların oranı" kısmı, yukarıda belirtilen kaynaklardaki bilgilerin ortalamaları alınarak elde edildiğinden yaklaşık bir değer ifade eder.

4. Dil ve Kültür. Dil bakımından da oldukça karmaşık bir görünüm arzeden Afrika kıtasında binden fazla dil ve lehçe konuşulmaktadır. Bu dillerin kesin sayısını belirlemek imkânsız olduğu gibi, kesin bir tasnifini yapmak da mümkün değildir. Afrika'da konuşulan dilleri öncelikle yerli diller ve sonradan buraya gelen ve yerleşip kökleşen diller şeklinde bir ayırma tâbi tutmak gerekmektedir. Kıtanın kuzey, doğu, güney ve kuzeydoğu bölgelerinde dışarıdan gelen dillerin etkisi ve hâkimiyeti dikkati çekmektedir. İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir süre sonra Afrika'ya ulaşması, burada Arapça'nın nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Kuzey Afrika'da ve Sahra'da Arapça hâkim dil olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Mısır, Sudan, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Moritanya, Somali ve Cibuti'nin resmî dilleri Arapça'dır.

Afrika'nın güneyinde bazı küçük grupların kullandığı Afrikaanca, bölgeye gelen Hollandalılar'ın konuştuğu dil ile İngilizce ve yerli dillerden etkilenip Flemence'nden oldukça farklı biçim almış İndoerman bir dildir. Madagaskar'da konuşulan dil, Avustralya dil ailesinin Malay-Polinez grubundandır ve Endonezyalı göçmenler tarafından getirilip yaygınlaştırılmıştır. Doğu Afrika'nın özellikle sahil şeridinde yaygın olan Sevâhili dili de Arapça ile yerli dillerin karışımından oluşmuş bir dildir. Sömürge döneminde Batılı sömürgeciler yoluyla Afrika'ya girip eğitim, ticaret ve yönetim alanlarında geniş kullanım imkânı bulan Batı dilleri, sömürgecilik sonrasında da bu alanlardaki hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Fransızca Fransa'nın Batı Afrika ve Orta Afrika'daki sömürgelerinde, İngilizce Batı Afrika, Güney Afrika ve Doğu Afrika ülkelerinde, Portekizce de Angola ve Mozambik'te oldukça yaygındır. Toplumların özellikle seçkin tabakalarında Batı dilleri konuşulmakta ve yazılmaktadır. Dolayısıyla Afrika'nın yazılı edebiyatı da genellikle Batı dillerinde gelişme göstermiştir.

Yabancı menşeli dillerin etki alanı dışında kalan Orta, Batı ve Kuzeydoğu Afrika'da konuşulan yüzlerce dil ise zenci Afrika dillerini meydana getirmektedir. Yerli Afrika dillerinin oluşturduğu zenci Afrika dilleri üzerinde analiz ve sınıflandırma çalışmaları geçen yüzyılın sonlarına doğru başlamış ve birbirinden farklı tasnifler yapılmıştır.

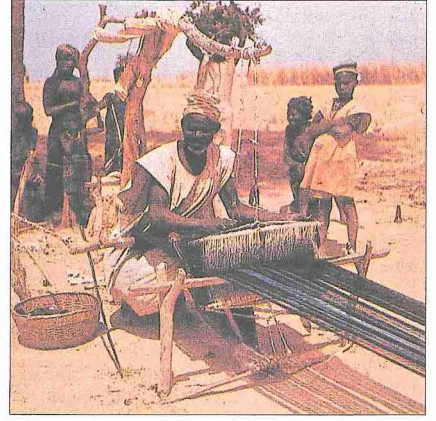
Bu dilleri iki ana dil ailesine ayırmak mümkündür. Nil-Sahra dil ailesi Mali, Nijer, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Sudan, Kenya, Uganda ve Zaire'de konuşulan çok sayıda mahallî dili içine almaktadır. Bu diller arasında Sahra, Songay, Maban, Koman ve Fur dil grupları ile kendi içerisinde de bazı alt gruplara ayrılan Nil-Çad grubu en önemli olanlardır. İkinci dil ailesini teşkil eden Nijer-Kongo dil ailesi, tropikal bölgelerde ve Güney Afrika ülkelerinde 200 milyon insan tarafından konuşulan 800 kadar mahallî dili içine almaktadır. Bu dil ailesi başlıca altı gruba ayrılır: Batı Atlantik grubu (Fülânî, Volof, Diola, Sererce), Senegal ile Sierra Leone arasında kalan kıyı bölgelerinde konuşulmaktadır. Manden grubu Mende, Maninke, Soninke ve Bambara gibi önemli alt gruplara ayrılır ve Liberya'nın içleri ile Mali'nin bulunduğu bölgelerde yaygındır. Volta grubu Burkina Faso, Benin, Togo, Gana ve Fildişi Sahili'nde konuşulan yetmiş kadar dili içine alır. Grubun en önemli dili Musi'dir. Kva grubu İbo, Akan, Fon gibi bazı kitlelerce konuşulan ve yetmiş yakın dili içine alan bir gruptur. Adamava grubu Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin güneyi ile Zaire ve Sudan'ın güneyinde konuşulan yirmi kadar dili içerisine almaktadır. Bantu-Kongo grubu ise Nijerya'nın doğusunda konuşulan beş yüz kadar dilden meydana gelmektedir.

Yerli Afrika dillerinin dışında kalan dillerden Arapça, Berberice, Etiyopya'da konuşulan Amhari, Tigre ve Tigrinya dilleri Hâmî-Sâmî dil ailesi içerisinde yer alırlar. Güneybatı Afrika'da Namibya, Botswana, Zimbabve, Angola, Güney Af-

rika ve Tanganika'da konuşulan diller ise Hoisan dil ailesini oluştururlar.

Afrika, diğer eski dünya kıtaları gibi çok zengin bir kültür, medeniyet ve sanat mirasına sahiptir. Kıtada İslâm öncesi dönemin izleri eski Mısır medeniyeti ile diğer Afrika kavim ve kabilelerinin gitgide değişen ve modern bir sentezde yaşamaya çalışan animist kültürlerine aittir. Bunun dışında halen Afrika'nın üçte ikisine yerleşmiş bulunan kültür ve medeniyet mirası İslâmî'dir. Tarih boyunca Afrika'da kurulan birçok müslüman devlet sadece siyasî hareketlerin değil, aynı zamanda farklı bazı ilim ve kültür hareketinin sonucu olarak doğmuştur. Afrika'da zaman zaman parlayan ve zayıflayan, bazıları halen yaşayan birçok ilim, kültür ve sanat merkezi böyle meydana çıkmıştır. Bunların başlıcaları Kahire, Tunus, Kayrevan, Merakeş, Fas, Tinbüktü ve Zengibar'dır. Bunlara ilâveten Güney Afrika'da Durban, Fildişi Sahili'nde Abican, Sudan'da Hartum ve Senegal'de Dakka bugün önemli birer İslâmî merkez haline gelmişlerdir.

Afrika'da sanat, dinî inançların bir anlatım aracı olup kıtaya has orijinal niteliklere sahiptir. Plastik sanatlar malzeme ve uygulamada çok çeşitlilik arzeder. Ağaçtan madene, deriden toprağa kadar çeşitli maddeler Afrika'ya has renk ve şekil anlayışlarıyla işlenir. Bu durum tasvirî sanatlardan mimariye, süs ve sembollerden gündelik eşyaya kadar her alanda müşahede edilebilir. Afrika'da mücerret anlamda bir sanatçı, sanat ürünü veya sanat anlayışı görülmez. Bütün sanat ürünleri doğdukları çevrenin tabii ve lüzumlu birer

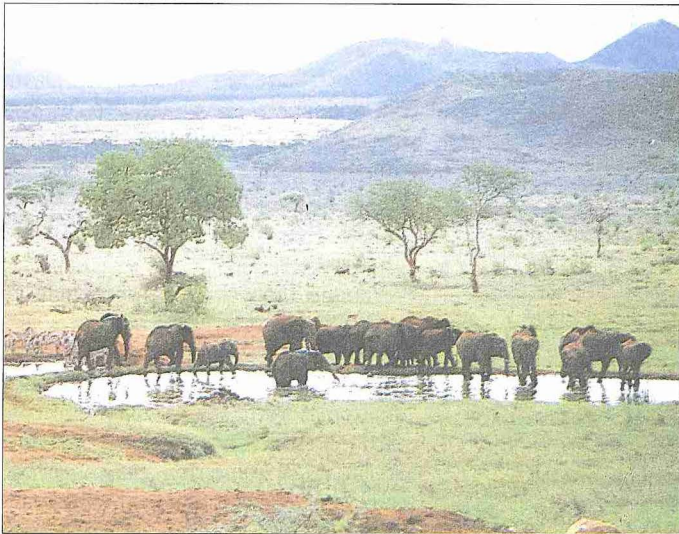

Geleneksel usullerle kumaş dokuyan bir Afrikalı

parçasını teşkil eder. Üretimle sanat iç içedir, sanatkarlarla zenaatkarlar birbirlerinden çok farklı ve ayrı insanlar değildir.

Başlangıçtan beri Doğu İslâm dünyasıyla güçlü siyasî ve kültürel bağları bulunan ve Kahire'de Ezher, Tunus'ta Zeytuniye, Fas'ta Karaviyyin gibi parlak bir geçmişe sahip ilim ve kültür merkezlerinin görüldüğü Kuzey Afrika'da zengin bir yazılı edebiyat mirasının varlığına karşılık, edebiyatı esas itibarıyla sözlü geleneğe dayanan Siyah Afrika dillerine ilk yazılı metinleri İslâm kazandırmıştır. Bunlar genellikle Arap harfleriyle yazılmış dua ve dinî metinlerdir. Mâniler, atasözleri ve tarihî olayları anlatan hikâyeler ana edebiyat ürünlerini meydana getirir. Başlıca yazılı edebiyat, en geniş biçimde Arapça'da ve ondan sonra da sömürge döneminden intikal eden Batı dillerinde gelişmiştir. Bugünün Afrikalı edebiyatçılarının bir kısmı doğrudan doğruya Batı edebiyatı ürünlerini taklit ederken, bir kısmı da kıtanın ve Afrika ülkelerinin meselelerini, tarihini ve kültürünü işlemektedir.

5. Ekonomik Durum: Afrika, tabiat şartları bakımından insanın yerleşmesine ve faaliyetlerini geliştirmesine pek imkân vermeyen bir kıta olmasına rağmen çeşitli kaynaklara sahiptir ve bunlardan özellikle kakao, altın ve elmas dünya ölçüsünde ekonomik değer taşımaktadır. Su kaynakları bakımından dünyanın en zengin kıtası olarak kabul edilebilen Afrika'nın hidroelektrik potansiyeli, Avrupa'ninkinden üç, Kuzey Amerika'ninkinden dört kat fazladır. Bu su gücünün yarından çoğu ekvatorial ku-

Afrika'nın doğal parklarından bir görünüşü

şakta Kongo havzasındadır. Fakat Afrika'nın tahmin edilen bu yüksek hidroelektrik potansiyelinin ancak küçük bir kısmından faydalanılmaktadır. Öte yandan ekvatorial kuşakta suyun fazlalığı, Büyük Sahra, Kalahari ve Somali gibi kurak sahalarda ise yokluğu büyük problemler doğurmaktadır. Bunlardan biri olan yağışlı sahalarda suyun, kurak bölgelerde rüzgârın meydana getirdiği erozyon olayı, 1930'lu yıllardan itibaren önemli görülmüş ve ormanların korunması, tarla açmak için ağaç kesilmesi-

nin önlenmesi, toprağı bir arada tutan derin köklü ağaçların yok edilmemesi, çiftçilerin eşyükselti eğrilere uygun şekilde toprağı işleme konusunda eğitilmeleri gibi tedbirlerin alınmasına başlanmıştır.

Afrika'nın dünya ticaretinde önemli bir yer tutan tarım ürünleri çoğunlukla tropikal kuşakta yetişir. Kakao, hurma (yağı sabun, koçanı margarin yapımında), pamuk, sisal keneviri, çay, kahve, yer fıstığı ve diğer yağlı tohumlar bunlar

arasındadır. Bu kuşakta hayvancılık ve et konserveçiliğı gelişmiştir. Tropikal kuşak dışında bazıları son derece önemli olan nisbeten küçük sahalarda tarım ürünlerine tahsis edilebilmiştir. Güney ve Kuzey Afrika'nın, özellikle Cezayir'in ve bir dereceye kadar Fas ile Tunus'un iyi sulanan ve havası daha serin olan tarıma elverişli kısımlarında Avrupa usuller geniş ölçüde uygulanabilmektedir. Hayvancılık, özellikle koyun ve daha az kurak sahalarda siğır yetiştirilmesi, mümkün olan yerlerdeki mısır

20° 10° 0° 10° 20° 30° 40° 50° 60°

tarımıyla birlikte, Güney Afrika ekonomisinin temelini oluşturur. Bununla beraber Transvaal'de mandıraçılık, Natal'de şeker üretimi, Güneybatı Kap'ta narenciye ve üzüm yetiştirilmesi gibi mahallî özellik gösteren ekonomik faaliyetler de bulunmaktadır. Zambiya ve Zimbabve (eski Kuzey ve Güney Rodezya), tamamıyla tropikal kuşakta bulunmalarına rağmen, tahıl yetiştirme ve hayvan otlatma alanları bakımından Güney Afrika'ya çok benzerler; buralarda tütün önemli bir gelir kaynağıdır. Kuzey Afrika'nın başlıca ürünleri buğday, arpa, zeytin ve üzumdür. Büyük Sahra boyunca dağınık halde bulunan birçok vahada yoğun tarım yapılır. Mısır'da ise Nil vadisinde sulama ile çeşitli ürünler ve bu arada bilhassa pamuk yetiştirilerek yoğun bir nüfusun geçimi sağlanır.

Afrika kıtasının ancak 1/8'i ormanlarla kaplıdır. Bugün tropikal yağmur ormanlarıyla ekvatorial kuşağın yüksek bölgelerindeki ormanlar dahil pek çok ormanlık alan tarla açma sebebiyle yer yer tahrip edilmiş ve sahaları daraltılmış durumdadır. Savan tipinde, seyrek ağaç ve çayırardan oluşan bitki toplulukları geniş sahalarda görülür. İllıman kuşak ormanlarına sadece Doğu ve Güney Afrika'nın yüksek yerlerinde rastlanır. Kuzey Afrika'da ise Akdeniz iklimine has orman alanları sınırlıdır. Halen ormanlar toprak ve suyun korunması, mahallî yakıt ve kereste ihtiyaçlarının sağlanması gibi tedbirlerle ilgili devletlerin sıkı kontrolleri altında bulunmaktadır. Gabon gibi bazı bölgeler bir yana bırakılırsa, eskiden ormanlardan pek faydalanılmamasına karşılık, bugün orman ürünleri önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın talebi artırması üzerine Fildişi Sahili, Gana, Nijerya ve Kongo Cumhuriyeti'nde kereste endüstrisi gelişmiş, ayrıca biçilmiş kereste ihracatına ek olarak entegre sanayi tesisleri de kurulmuş ve böylece Batı Afrika, başarılı bir kâğıt hamuru üreticisi haline gelmiştir. Bu arada tropikal Afrika toprakları dışındaki ormanların mantar meşesi ve sert keresteli ağaç gibi bazı ürünleri de ticarî önem kazanmış durumdadır.

Afrika kıyıları önündeki kıta sahanlığının darlığı sebebiyle balıkçılık fazla gelişmemiştir. Deniz derinliğinin sahille yakın mesafelerde birden 200-1000 metreye kadar inmesi, Kuzeybatı Avrupa ve Doğu Asya balıkçılığı ile mukayese edilebilecek geniş çapta bir faaliyete

imkân vermemektedir. Bununla beraber gerek kıyılarda gerekse büyük göl ve nehirlerde bir miktar balık tutulmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış bazı Afrika ülkeleri ticarî balıkçılığa yönelmeyi planlamaktadırlar. Bunlardan Gana, Volta nehri üzerinde yeni inşa edilmiş olan büyük Akosomba baraj gölünde balıkçılığa başlamış durumdadır. Güney Afrika Cumhuriyeti ise güney yarı küresinin başlıca balık üreticilerinden biridir (yılda 650 bin ton).

Sanayi, II. Dünya Savaşı'ndan önce, yalnız Kuzey ve Güney Afrika'da madencilikle birlikte gelişmiştir. Maden zenginlikleri kıtanın jeolojik yapısı ile yakından ilgilidir. Prekambriyen devri metamorfik kayalar arasında bakır, krom ve altın gibi kıymetli madenler, Güney Afrika'da birinci zamanın Karbon devri arazisinde de zengin kömür yatakları mevcuttur. Dünyada üretilen altının yarısından fazlası, elmasın % 98'i, kobaltın % 70'i, kromun % 40'ı ve vanadiumun % 20'si Afrika'dan çıkarılmaktadır. Uranyum, radyum, fosfat, potas, tuz, boksit, demir ve petrol gibi daha birçok yer altı kaynaklarına sahip olan Afrika'nın II. Dünya Savaşı sırasında, uzun süre Avrupa ile ilişkilerinin kesilmesi üzerine bu zengin ham maddelere deniz aşırı ülkelerden istek gelmiş ve bu durum da endüstrinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Daha sonraki yıllarda bağımsızlığını kazanan Afrika ülkeleri endüstriye önem vermeye başlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Baumann—D. Westermann, *Les Peuples et les civilisations de l'Afrique*, Paris 1948; *Early Civilisation the Mind Alive Encyclopedia*, London 1948; L. D. Stamp, *Africa*, London 1953; *Myers Handbuch über Afrika*, Mannheim 1962; W. A. Hance, *The Geography of Modern Africa*, London 1964; Harrison—R. J. Church, *Africa and the Islands*, London 1964; *Regional Economic Atlas*, Oxford 1964; R. Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, Paris 1962-66, c. II; J. D. Fage—M. Verity, *An Atlas of African History*, London 1967; Veli Ertan, *Afrika'da ve Avrupa'da İslamiyet*, İstanbul 1968; J. D. Fage—R. Oliver, *A Short History of Africa*, London 1974; H. Fallard—H. C. Darby, *The University Atlas*, London 1975; J. Murray, *Cultural Atlas of Africa*, Oxford 1981; F. Robinson, *Atlas of the Islamic World since 1500*, Oxford 1982; J. Paxton, *The Statesman's Yearbook 1984-1985*, New York 1985; *The Times Atlas of The World*, London 1985; *Merit Students Encyclopedia*, New York 1968; G. Yver, "İfrîkiye", *İA*, V/2, s. 939-940; M. Talbi, "İfrîkiya", *EJ²* (İng.), III, 1047-1050; "Africa", *EBr.*, I, 246-311; "Afrique", "Afrique Noire", *EUn.*, I, 363-446.

CEVAT RÜŞTÜ GÜRSOY

II. TARİH.

1. **İslâm Öncesi.** Tarihî devirlere Nil vadisinde Mısır medeniyeti (bk. MISIR) ile giren Afrika'nın Akdeniz kıyıları, milâttan önce I. binyılda Fenikeliler'le Yunanlılar tarafından tanınmaya ve kolonize edilmeye başlamıştır. Bugünkü Tunus şehri civarında milâttan önce 814 yılında kurulmuş olan Fenike kolonisi Kartaca, yüzyıllarca parlak bir ticaret merkezi olmuş ve bu durum milâttan önce II. yüzyılda başlayan Roma hâkimiyetine kadar devam etmiştir. Bununla birlikte Kartacalılar daha çok deniz ticaretiyle uğraştıklarından kıtanın içleriyle ilgilenmemişlerdir. İlk Yunan kolonisi ise milâttan önce VII. yüzyılda Kyrenika'da kuruldu. Kartacalılar'la Yunanlılar arasında sınır anlaşmazlıkları sebebiyle çıkan savaşların yüzyıllarca devam ettiği bilinmektedir. Milâttan önce 300 yıllarında üstünlüğü ele geçiren Kartacalılar bu defa da Roma ile karşı karşıya geldiler. Kartacalılar'ın III. Pön Savaşı sonunda (m.ö. 146) yenilmeleri üzerine, Kuzey Afrika kıyıları Romalılar'ın eline geçmiş ve kurulan on dokuz yeni koloni ile imparatorluğun en önemli eyaletlerinden biri haline getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla (395), bugünkü Libya'nın ortasından geçen kuzey-güney doğrultusundaki bir çizginin batısında kalan topraklar Batı Roma'ya, doğusunda kalan topraklar da Doğu Roma'ya (Bizans) bağlanmıştır. Batı Roma'nın Afrika eyaleti, V. yüzyılda İspanya'dan Afrika'ya geçen Vandallar, daha sonra da VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir.

2. **İslâmî Devir.** Afrika'nın İslâmiyet'le ilk teması Birinci ve İkinci Habeşistan hicretleriyle (615, 616) olmuş, daha sonra Hz. Ömer devrinde (634-644) Amr b. Âs tarafından Mısır'ın fethedilmesiyle de (641) kıta toprakları müslümanlara açılmıştır. Mısır'ın fethinden sonra güneydeki Nübe ile münasebet kuruldu. Hz. Osman devrinde (644-656) fethedilen Kuzey Afrika Mısır vilâyetine bağlandı ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh Mısır'a vali tayin edildi. Muâviye b. Ebû Süfyan devrinde (661-680) Ukbe b. Nâfi'in Kuzey Afrika'ya yaptığı yeni seferler neticesinde Berberiler İslâm'a girmeye başladılar. Kuzey Afrika valiliğine Ukbe b. Nâfi' getirildi. Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik devrinde (705-715) Mûsâ b. Nusayr Kuzey Afrika valisi oldu ve kumandanı Târik b. Ziyâd Tanca'ya kadar gitti. Bu fetihlerle bütün Kuzey Afrika